

## РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81-11

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.2.1>

### УКРАЇНСЬКА ЖЕСТОВА МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ БЕЗБАР'ЄРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

### UKRAINIAN SIGN LANGUAGE AS A MEANS OF BARRIER-FREE COMMUNICATION

**Максименко О.В.,***orcid.org/0009-0004-5711-6247**кандидат філологічних наук, доцент,**завідувач кафедри ділової української та іноземних мов**Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ*

У статті йдеться про створення безбар'єрного середовища в українському суспільстві як одного з найважливіших завдань сучасної державної політики. Безбар'єрний простір визначено як безперешкодне середовище проживання, в якому забезпечуються рівні можливості, права людини, рівний доступ до ресурсів та гарантії отримання допомоги. Окреслено, що в межах стратегії створення інклюзивного суспільства безбар'єрна мова є способом подолання мовних проявів дискримінації та стереотипних уявлень. Наголошено, що в Україні створюється інклюзивний простір для забезпечення прав, доступу до державних послуг та участі в суспільному житті для всіх категорій населення. Визначено бар'єри, з якими громадяни зіштовхуються під час реалізації своїх прав у суспільному житті. Зазначено, що складником успішної комунікації є передусім комфорт у спілкуванні з людиною. Метою статті є дослідження складників безбар'єрної лексики, аналіз нормативно-правової бази інклюзивної комунікації та використання жестової мови як інструменту безбар'єрного спілкування. Наголошено, що українська жестова мова визнана повноцінною природною мовою з власною граматиною, лексикою та культурними кодами, і є не лише допоміжним засобом комунікації. Виявлено шляхи створення безбар'єрного мовного середовища через використання жестової мови як інструменту інклюзивної комунікації. Тому важливим напрямом діяльності є впровадження жестової мови в медичні, психологічні та соціальні програми реабілітації ветеранів війни, членів їхніх сімей та осіб, які втратили слух внаслідок бойових дій або психологічної травми. У статті зазначено, що в Україні нормативно-правова база регулює права осіб з порушеннями слуху та забезпечує вільний розвиток і використання української жестової мови.

**Ключові слова:** безбар'єрність, комунікація, українська жестова мова, мовне середовище, нормативно-правова база.

The article discusses the creation of a barrier-free environment in Ukrainian society as one of the most important tasks of modern state policy. A barrier-free space is defined as an unobstructed living environment that provides equal opportunities, human rights, equal access to resources, and guarantees of assistance. It is outlined that, within the strategy of creating an inclusive society, barrier-free language is a way to overcome linguistic manifestations of discrimination and stereotypical perceptions. It is emphasized that Ukraine is creating an inclusive space to ensure rights, access to public services, and participation in public life for all categories of the population. The barriers that citizens face in exercising their rights in public life are identified. It is noted that a component of successful communication is, first and foremost, comfort in communicating with people. The purpose of the article is to study the components of barrier-free vocabulary, analyze the regulatory framework for inclusive communication, and examine the use of sign language as a tool for barrier-free communication. It is emphasized that Ukrainian sign language is recognized as a full-fledged natural language with its own grammar, vocabulary, and cultural codes, and is not merely an auxiliary means of communication. Ways to create a barrier-free language environment through the use of sign language as a tool for inclusive communication are identified. Therefore, an important area of activity is the introduction of sign language into medical, psychological, and social rehabilitation programs for war veterans, their family members, and people who have lost their hearing as a result of combat or psychological trauma. The article notes that in Ukraine, the regulatory framework regulates the rights of people with hearing impairments and ensures the free development and use of Ukrainian sign language.

**Key words:** accessibility, communication, Ukrainian sign language, language environment, regulatory framework.

**Постановка проблеми.** Важливим інструментом соціальної підтримки ветеранів, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, дітей з травматичним досвідом, є безбар'єрна комунікація. Складником безбар'єрної комуніка-

ції є забезпечення толерантного та доступного мовного простору, у центрі якого передусім має бути людина, без упереджень, стереотипів і дискримінації. Актуальність дослідження зумовлена потребою реалізації цілісної системи підходів

до забезпечення безбар'єрної комунікації в усіх сферах життя, створення безбар'єрного мовного середовища в умовах воєнного стану, аналізу мовного складника як одного із засобів лінгвального впливу на особистість, визначення чинників безбар'єрного впливу, головною метою яких є створення доступних каналів для спілкування та розуміння в суспільстві.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Різні аспекти безбар'єрного простору досліджені в працях таких науковців, як О. Бабич, Л. Байда, Г. Васильєва, О. Волгіна, О. Іванова, О. Красюкова-Еннс, В. Любарець та інші. Науковці зосереджують увагу на аналізі термінології, яка охоплює дискурс безбар'єрної комунікації. Проблеми та перспективи безбар'єрного простору в Україні представлені в дослідженнях Л. Наливайко та Л. Марценюк.

Теоретичною основою проведення досліджень з питання використання безбар'єрної комунікації стали праці Н. Бабич, В. Горбунова, А. Карачевського, М. Дворник, В. Сичової, Т. Титаренко, Н. Череповської та інших. Н. Бабич зосереджує увагу на мовленнєвому відновленні ветеранів, зокрема на реалізації мовленнєвих технік під час реабілітації після складних поранень, подає логопедичні підходи.

**Постановка завдання.** Метою статті є дослідження складників безбар'єрної лексики, визначення її значення в суспільстві, вивчення нормативно-правової бази інклюзивної комунікації, аналізу жестової мови як інструменту безбар'єрного спілкування.

**Виклад основного матеріалу.** Мова є важливим маркером суспільства. Усунення не тільки просторових, економічних та правових, а й мовних бар'єрів сприяє подоланню ізоляції та створенню рівних можливостей для представників різних соціальних, етнічних, вікових, гендерних та інших суспільних груп. Безбар'єрне суспільство неможливе без використання мови.

На думку О. В. Бабича, безбар'єрний простір варто визначати як безперешкодне середовище проживання, в якому забезпечуються рівні можливості, права людини, рівний доступ до ресурсів та гарантії отримання допомоги [1]. Це визначення відображає суть явища в широкому розумінні, але його потрібно деталізувати з точки зору комунікації. Адже мова та доступ до інформації не менш важливі, ніж доступ до фізичного середовища чи інфраструктури. Саме тому поняття «безбар'єрне мовне середовище» можна визначити як соціокультурне та комунікативне середовище, в якому усунуто всі перешкоди для спіл-

кування, вираження своїх думок та доступу до інформації для всіх громадян, незалежно від їхніх мовних, психологічних, фізичних чи соціальних особливостей.

Розуміння мовної безбар'єрності базується на низці взаємопов'язаних категорій, зокрема рівний доступ до інформації, використання безбар'єрної лексики, простота і зрозумілість мовлення. Доступність інклюзивної комунікації пов'язане з поняттям «інвалідність», яке в міжнародній класифікації функціонування, інвалідності та здоров'я тлумачиться як загальний термін для позначення порушень, обмежень активності або обмежень участі в суспільному житті. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» визначає інвалідність як ступінь втрати здоров'я, що у взаємодії із зовнішнім середовищем призводить до обмежень життєдіяльності [2, с. 622]. Мовна безбар'єрність є основоположною умовою реалізації прав осіб з інвалідністю.

Створення безбар'єрного мовного середовища має інституційні гарантії, закріплені в законодавстві. Забезпечення індивідуальної доступності для людини незалежно від фізичних або психологічних особливостей, запровадження принципів і засобів безбар'єрної мови, уникнення мовних стереотипів та реалізація недискримінаційних практик є складниками безбар'єрного мовного середовища, яке зорієнтоване на принципах соціальної справедливості та інклюзивності [3, с. 82]. Для забезпечення повноцінної та рівноправної участі в житті суспільства вразливих категорій населення, зокрема осіб з порушенням слуху, важливою умовою є доступність інформації, комунікації та знань.

В Україні нормативно-правова база регулює права осіб з порушеннями слуху та забезпечує вільний розвиток і використання української жестової мови. У статті 24 Конституції України зазначено, що забезпечується рівність громадян перед законом і забороняється дискримінація, зокрема за станом здоров'я [4]. Стаття 53 проголошує право кожного на здобуття освіти, що охоплює забезпечення умов і для осіб з особливими потребами [4].

У статті 26 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» йдеться про зобов'язання держави щодо забезпечення створення безбар'єрного середовища, охоплюючи доступ до інформації, засобів спілкування, зокрема використання жестової мови. Особи із порушенням слуху мають право на перекладача жестової мови [5].

У 2019 році ухвалено Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», де чітко визначено у статті 22, що для осіб із порушеннями слуху формою реалізації державної мови є українська жестова мова [6]. Держава має забезпечувати розвиток української жестової мови та підготовку перекладачів жестової мови [6].

Закон України «Про освіту» гарантує право осіб з особливими освітніми потребами на навчання з урахуванням індивідуальних можливостей, зокрема з використанням жестової мови [7].

У Законі України «Про телебачення і радіомовлення» визначено вимоги до телерадіоорганізацій забезпечувати переклад жестовою мовою або субтитрування соціально важливої інформації, офіційних повідомлень і програм для осіб з порушеннями слуху [8].

У Постанові Кабінету Міністрів України № 1303 від 26.09.2012 «Про затвердження Порядку надання послуг перекладача жестової мови» йдеться про порядок надання послуг перекладу жестової мови особам з порушеннями слуху під час звернень до органів влади, судів, закладів охорони здоров'я тощо [9].

В Україні ухвалена Державна цільова програма створення безбар'єрного простору в Україні (2021–2030) [10], яка спрямована на розвиток жестової мови та її перекладу як одного з напрямів забезпечення безбар'єрності в комунікації та доступу до послуг [11].

У 2009 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю. Стаття 21 зобов'язує державу визнавати й підтримувати використання жестових мов як рівноправних засобів спілкування [12]. Стаття 24 гарантує доступ до освіти з урахуванням жестової мови [12].

Стаття 9 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю встановлює зобов'язання для держав-учасниць Конвенції щодо доступності простору для осіб з інвалідністю. Визначення доступності та її наслідки значно різняться залежно від групи інвалідності. Європейський союз глухих (EUD) – це організація, очолювана людьми з порушенням слуху, яка захищає їхні права на європейському рівні. Тому відповідно до статті 9 Конвенції ООН про права інвалідів з огляду на осіб із порушенням слуху наголошено на темі поліпшення доступності інформації, комунікації та знань для осіб із порушенням слуху через додавання до неї більш детальної інформації та оновлення з урахуванням нових технологічних досягнень [13].

Повна доступність інформації, комунікації та знань для осіб з порушенням слуху в підсумку досягається за допомогою жестової мови. З огляду на специфічну культурну та мовну ідентичність осіб із порушенням слуху, доступність для цієї групи здійснюється через жестову мову, яка забезпечує їм повний безбар'єрний доступ до інформації, комунікації та знань. Доступ до жестової мови з найперших етапів життя є фундаментальним для забезпечення того, щоб особи з порушенням слуху могли шукати, отримувати та надавати інформацію, а також спілкуватися на рівних з іншими [14].

Наявність інформації мовою жестів, а також можливість спілкуватися цією мовою завдяки забезпеченню перекладом є ключовою умовою того, щоб особи з порушенням слуху могли реалізувати свої права. Переклад жестовою мовою є потрібним для рівноправної участі осіб з порушенням слуху в усіх сферах публічного та приватного життя, як зазначено в різних статтях Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [14]. Наприклад, уся інформація та комунікація, що стосується основних прав людини, таких як доступ до медичної допомоги, повинна бути доступною через забезпечення якісного перекладу жестовою мовою. Окрім того, особи з порушенням слуху не можуть ефективно реалізувати свої здібності на ринку праці, якщо вся інформація щодо процесу відбору та комунікації на робочому місці не є доступною через жестову мову. Наприклад, політичні дебати, засідання та матеріали, підготовлені політичними партіями або окремими кандидатами, які беруть участь у виборах, недоступні мовою жестів, то особи з порушенням слуху позбавлені свого основоположного права на політичну участь [13].

Висновки Всесвітньої федерації глухих (WFD) та Шведської національної асоціації глухих дійсно демонструють, що «найважливішими правами людини для людей з порушенням слуху є визнання національних жестових мов та доступ до них, а також доступ до двомовної освіти та перекладачів жестових мов, а також загальний доступ до інформації та державних послуг, зокрема судів» [14]. Тому держави-учасниці повинні забезпечити доступ до національної жестової мови. Це охоплює, наприклад, забезпечення перекладачами, щоб особи з порушенням слуху могли повноцінно та змістовно брати участь в усіх сферах життя – приватній та публічній. Державні органи повинні надавати особам з порушенням слуху таку кількість годин перекладу жестовою мовою, яка дозволить їм повноцінно брати участь у всіх

сферах життя. Важливо, що переклад жестовою мовою також був високої якості [14].

Держави, які ратифікували Конвенцію, зобов'язані забезпечити поліпшення доступності та якості послуг щодо застосування субтитрів на візуальних носіях. Це охоплює створення якісних програм навчання субтитрування у закладах вищої освіти та визнання цієї професії на національному та європейському рівнях. Це також передбачає створення заходів, що забезпечують належні умови праці щодо робочого часу та оплати, а також створення загальнодоступного реєстру перекладачів жестової мови, в якому зазначаються кваліфікації зареєстрованих перекладачів. В іншому випадку служби перекладу жестової мови не зможуть найняти достатню кількість кваліфікованих перекладачів, щоб задовольнити зростаючий попит на ці послуги. Країни мають забезпечити проведення курсів підвищення кваліфікації для перекладачів жестової мови, практику в спеціалізованих установах, зокрема судах, закладах місцевого самоврядування у форматах онлайн чи офлайн для здійснення якісних послуг перекладу.

За інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, приблизно 430 мільйонів людей, що становить понад 5% населення світу, мають певну втрату слуху. За оцінками, до 2050 року понад 700 мільйонів людей матимуть певні порушення слуху [15]. Створення безбар'єрного мовного середовища в Україні набуває стратегічного значення для національної системи реабілітації та соціальної адаптації з огляду на тривалий воєнний стан, у якому перебуває країна. Тому інтеграція жестової мови в систему реабілітації є важливим компонентом побудови інклюзивного суспільства, яке забезпечує повну участь людей з порушенням слуху в соціальному, освітньому, культурному та професійному житті.

Мова жестів – це візуальна мова, що покладається на сигнали рук, очей, міміки для спілкування та виражається через фізичні рухи замість вимовлених слів. Хоча мова жестів використовується здебільшого людьми із порушенням слуху, вона також використовується людьми, якічують. Мова жестів має граматичні та структурні правила.

Українську жестову мову визнано повноцінною природною мовою з власною граматикою, лексикою та культурними кодами. З огляду на положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю має здійснюватися інтеграція мови жестів у систему освіти, охорони здоров'я та соціальної підтримки для забезпечення права на доступ до інформації та рівну участь у житті суспільства [14].

Комунікації між особами з порушенням слуху (особами з втратою слуху, травмованими військовими з контузійми) та суспільством загалом сприяють реабілітаційні заходи для відновлення фізичного або психоемоційного стану людини з використанням української жестової мови. Як зазначено в рекомендаціях ООН, усебічна доступність інформації є однією з умов успішної реабілітації [14], а мова жестів допомагає зробити цей простір рівним і дружнім для всіх учасників.

В Україні започатковано впровадження української жестової мови в медичні, психологічні та соціальні програми реабілітації ветеранів війни, членів їхніх сімей та осіб, які втратили слух унаслідок бойових дій або психологічних травм.

Одним із пріоритетних напрямів інтеграції жестової мови в систему реабілітації є підготовка фахівців – педагогів для осіб із порушенням слуху, перекладачів жестової мови, психологів та соціальних працівників, які знають жестову мову. Така кадрова політика відповідає міжнародним стандартам доступності, викладеним у Стратегії ООН щодо інклюзії осіб з інвалідністю (UNDIS), яка наголошує на необхідності створення компетентного комунікаційного середовища в усіх структурах, що надають послуги людям з порушеннями слуху [14].

Окрім того, важливим компонентом є міжвідомча співпраця у розробці реабілітаційних програм, що поєднують медичні, психологічні, освітні та культурні аспекти. Упровадження жестової мови в такі програми має здійснюватися системно, починаючи від навчання персоналу до забезпечення доступності інформації (наявності перекладу жестовою мовою, субтитрів та адаптованих інформаційних матеріалів). Такий підхід відповідає пунктам 9 та 12 Стамбульської конвенції, які передбачають співпрацю між державними та громадськими установами в запобіганні ізоляції та насильству, а також у забезпеченні спеціалізованих служб підтримки для вразливих груп.

Інтеграція жестової мови в суспільну діяльність є не тільки елементом фізичного відновлення, а процесом ресоціалізації та повернення до активного життя. Через перебування в зоні бойових дій велика кількість військових та цивільних втрачає слух унаслідок вибухів або внаслідок струсів мозку чи травм. У таких випадках жестова мова стає засобом повернення до спілкування, зменшення відчуття самотності та соціальної ізоляції.

Українська жестова мова має бути інтегрована не тільки в реабілітаційні центри, а й у соціальні структури: медичні заклади, навчальні установи

та державні служби. Громадський рух «Соціальна єдність» пропонує віджет «Вушко», який допомагає особам із порушенням слуху здійснювати комунікацію з представниками організації через перекладача жестової мови у форматі онлайн. Для забезпечення вільної комунікації з особами з порушенням слуху державні організації мають встановити віджет «Вушко» [16].

**Висновки.** Отже, в Україні нормативно-правова база регулює права осіб з порушеннями слуху та забезпечує вільний розвиток і використання української жестової мови. Українська жестова мова визнана повноцінною природною

мовою, а не є просто допоміжним засобом комунікації. Важливим напрямом діяльності в Україні є впровадження жестової мови в медичні, психологічні та соціальні програми реабілітації ветеранів війни, членів їхніх сімей та осіб, які втратили слух внаслідок бойових дій або психологічної травми. Інтеграція української жестової мови в сучасну систему реабілітації є вагомим чинником реалізації прав людини, соціальної рівності та демократичних принципів. Особи з порушенням слуху завдяки технологічним, психологічним, освітнім та правовим механізмам мають відчувати себе почутими та захищеними.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабич О. В. Забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні. *Державне будівництво*. 2024. № 2 (36). С. 620–634. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-42>.
2. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 28.09.2025).
3. Наливайко Л. Р. Марценюк Л. В. «Безбар'єрна Україна»: проблеми та перспективи. *Нове українське право*, 2023. Вип. 4. С.82–93.
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.11.2025).
5. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
6. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
7. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 07.10.2025).
8. Законі України «Про телебачення і радіомовлення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
9. Постанова Кабінету Міністрів України № 1303 від 26.09.2012 «Про затвердження Порядку надання послуг перекладача жестової мови». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0801-13#Text> (дата звернення: 08.12.2025).
10. Міністерство соціальної політики України. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.12.2025).
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2025 р. № 374-р «Про затвердження плану заходів на 2025-2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.12.2025).
12. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text> (дата звернення: 08.12.2025).
13. United Nations. Disability-Inclusive Communications Guidelines. Department of Global Communications, Executive Office of the Secretary-General. New York, 2022. 52 p. URL: <https://www.un.org/disabilitystrategy> (дата звернення: 09.10.2025).
14. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, 2006. 34 p. URL: <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf> (дата звернення: 09.12.2025).
15. Milena Soriano. Sign Language Recognition System for Deaf Patients: Protocol for a Systematic Review. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.researchprotocols.org/2025/1/e55427/PDF> (дата звернення: 15.12.2025).
16. Громадський рух «Соціальна єдність». Цифрові рішення для людей з порушенням слуху. Connect WEB. URL: <https://se.org.ua/connect-web> (дата звернення: 15.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025